

Поводом стогодишњице рођења Јелезара Мелетинског (1918–2005)

Дејан Илић

Јелезар Мојсејевич Мелетински, један од најзначајнијих проучавалаца фолклора и књижевности, рођен је у Харкову 1918. године. Школовао се у Москви, где је 1940. и дипломирао на Московском институту за филозофију, књижевност и историју (МИФЛИ), на групи за западне књижевности. На истом факултету започео је и докторске студије, али ће их довршити на Средњеазијском државном универзитету у Ташкенту 1945. године, одбравивши тезу *Романтичарски период Ибзеновог стваралаштва*. Будући у немилости совјетских власти, Мелетински ће морати да потврди своје академско звање, па 1966. године на московском Институту за светску књижевност брани своју чувену тезу *Порекло јуначког епа*.

Јелезар Мелетински
(1918–2005)

Мелетински ће своју каријеру започети као професор на поменутом универзитету у Ташкенту, затим ће прећи на Карело-фински универзитет у Петрозаводск где ће бити руководиоца одељења за фолклористику. Највећи део радног века, скоро четрдесет година (1956–1994), провешће на Институту за светску књижевност у Москви. Пред сам крај каријере предаваће и на Московском државном универзитету (1989–1994). Био је и гостујући предавач на многим реномираним светским универзитетима. Као члан многих управних одбора и редакција најугледнијих издавачких кућа и часописа, а нарочито као директор новоуспостављеног Института за напредна хуманистичка истраживања (1992), радио је на институционализовању систематског изучавања фолклора и књижевности, усмеравао токове развоја руске/совјетске фолклористике и хуманистике. Мелетински је био члан међународних научних организација, Међународног фолклористичког друштва и Међународног центра за семиотику и лингвистику. Космополитски настројен, настојао је да приближи различите културе, да открије Европи достигнућа руске хуманистике, али и да сав-

ремене европске теорије прикаже својим сународницима. Отуда се он јавља и као један од оснивача Катедре за теорију и историју светске културе на Филозофском факултету Московског државног универзитета (1989). За свој допринос науци Мелетински ће добити престижне награде од којих треба издвојити међународну награду *Питре* (1971) и Државну награду СССР-а за рад на енциклопедији *Митови народа света* (1990), а 1995. године биће изабран у звање академика.

Човек који је цео свој живот посветио трагању за јединством и откривању хармоничних структура у развоју уметности речи као да је био осуђен да се и у сопственом животу бори са разорним силама хаоса. Још у школи означен као „припадник гњиле интелигенције“, Мелетински ће бити у немилости совјетских власти које су с подозрењем гледале на космополитске ставове, компаративне приступе у књижевности и сваки облик мишљења који је одударало од прокламоване марксистичке идеологије. Најразличитијим бирократским и ћифтинским малверзацијама отежаван је професионални развој овог мислиоца и успон у академској хијерархији, ускраћиван му је приступ међународним конференцијама, одузимана грађанска права. Оптужен за антисовјетску агитуру и осумњичен да је немачки шпијун, Мелетински ће са фронта бити отправљен у затвор и осуђен на десетогодишњу робију (1942). Због лошег здравственог стања након пола године проведене у тамници биће ослобођен издржавања казне. Означен као опасан за друштвено устројство, Мелетински ће 1949. године поново допасти у затвор у ком ће овог пута провести чак пет година. О овим годинама Мелетински пише у својим мемоарима *Успоменама (Воспоминания)*. Иако понекад огорчен, неће клонути духом. Велике духовне снаге он ће увек бити усмерен ка својим истраживањима из којих ће црпети снагу за борбу против хаоса.

Своја промишљања о књижевности и култури Мелетински ће развијати надахнут савременим токовима хуманистичке мисли. Увек у корак са временом, често и испред њега, знаће да раздвоји помодно и суштински ново. Њему ће бити познате и савремене теорије информације, квантна механика, лингвистичка достигнућа, одушевљено ће пратити развој руске семиотике и сам га подстицати. Још у младости се трудио да хуманистику учини егзактнијом, па ће о овом проблему расправљати на неформалним кружоцима са Вјачеславом Н. Ивановим, Георгијем А. Лескисом и Владимиром Н. Топоровим. Групни рад и размена мисли нису били страни овом научнику – нарочито ће бити подстицајна сарадња са Виктором М. Жирмунским, јединим човеком ког је називао својим учитељем.

Са невероватним даром за дијахронијско сагледавање како грађе тако и научних достигнућа, Мелетински ће у свом раду синтетисати

најновије хуманистичке теорије са традицијом руског проучавања фолклора. Међу претходницима највише ће се ослањати на Александра Н. Веселовског и Владимира Ј. Пропа, при чему неће бити епигон него ће настојати да њихове идеје развије и плодносно укључи у врло широк спектар својих истраживања. Бавећи се митом, архаичном, средњовековном и модерном књижевношћу, Мелетински ће и одабиром грађе и методологијом настојати да прикаже јединство разнородних облика људске креативне мисли. Не пренебрегавајући етнокултурне специфичности, он ће повезати Исток и Запад, али и различите епохе. Материјал његових истраживања у највећој мери чине митови и архаични фолклорни облици народа са скоро свих континената, те средњовековна европска, блискоисточна и далекоисточна књижевност. Жанровски је оријентисан на облике приповедног и епског фолклора, првенствено на еп, бајку, новелу и роман.

Методологија Мелетинског амалгам је различитих теорија и приступа, али је у њеној основи синтеза структурно-семиотичког и историјско-типолошког метода. Компаративно усмерење и спој синхроније и дијахроније константе су свих истраживања Мелетинског. Различите методолошке струје подређене су његовој основној тежњи – утврђивању општих закономерности развоја фолклора и књижевности у целисти. Ове закономерности утврђују се испитивањем настанка и модификовања основних епских жанрова, приказом њихове историјске динамике, еволуције, трагањем за прототиповима и сталним елементима жанровске структуре којима претходи минуциозна анализира временски и просторно широко опцртане грађе, па се разнородна интересовања Мелетинског сустичу на пољу историјске поетике, чинећи га најзначајнијим представником ове дисциплине.

Мит и митологија, у којима је видео изворе свеколике уметности, представљају доминантно поље истраживања Мелетинског. У проучавању мита он ће се у великој мери ослањати на достигнућа структуралне антропологије Клода Леви-Строса, али ће за разлику од француског мислиоца који је описивао опште структуре митског мишљења пажњу усмеравати на анализу самих митских наратива. Истичући самосвојност мита, релативизујући његову зависност од ритуала, Мелетински полемисе с начелима ритуално-митолошке школе која је у ритуалу видела почело и митологије и уметности. У приступу Мелетинског синхронијска анализа структуре митских наратива праћена је њиховом семантичком анализом. Овако добијени резултати укључивањем дијахронијске перспективе разматрају се на пољу историјске поетике. Дакле, истраживања мита откривају се као почетна и незаобилазна фаза у испитивању општих законито-

сти књижевног развоја. Отуда се Мелетински према миту односи као према универзалном симболичком језику чији се трагови налазе у млађим симболичким творевинама. Детектујући ове трагове проучавалац настоји да укаже на путеве рада традиције.

Кључну улогу у менама традиције уметности речи за Мелетинског има фолклор јер се јавља као спона мита и писане књижевности. Фолклорна дела својом полистадијалном природом обухватају мотиве различите старине, иста или слична значења у њима се кодирају на различите начине. Поређењем варијаната, њиховим повезивањем с културно-историјским контекстом, анализом жанровске структуре дела Мелетински открива константе књижевних кретања. Иако темељно и свестрано анализира фолклорну грађу, Мелетински се не задржава на њеним структурним и синхронијским анализама. Ипак, на однос Мелетинског према фолклору највише је утицао Пропов структуралистички метод који код нашег проучаваоца добија специфичну, првенствено семиотичку надградњу. У овом светлу треба поменути и да је Мелетински водио Тартуску летњу школу која се управо бавила развијањем Пропових идеја. Тежило се искораку од Пропове синтагматике ка парадигматици, па Мелетински открива веће синтагматске целине, допунске везе међу функцијама, разматра транспозиције бајковне структуре у другим жанровима, у архаичној бајци види метаструктуру класичне. Врло подстицајна за Мелетинског ће бити и Пропова размишљања о историјској условљености и развоју бајке на која је гледао као на дијахронијски додатак структурној, морфолошкој анализи.

Кретања од мита ка облицима уметности речи Мелетински не разматра само са структурно-типолошког становишта, њима приступа и контекстуално. Тако се рецепција митског и фолклорног наратива, који могу бити морфолошки изоморфни, открива као важан фактор у процесима издвајања архаичних уметничких облика из синкретичког мита. Транспозиција мита у архаичну причу сразмерна је слабљењу (не и губљењу) вере у веродостојност наратива и његовој десакрализацији. Мелетински истиче како процеси еволуције у историјској поезици нису чисто иманентни, па се разматрају и у вези са друштвеним условљеностима, социјалним кретањима. Истиче се социоцентричност мита, а сама књижевност се доводи у везу са стварношћу, али се међу њима не успоставља миметички однос. Испитује се како историјске околности утичу на генезу одређених мотива и жанрова.

Сједињавањем структурно-семиотичког, историјско-типолошког, генетског, културноисторијског приступа Мелетински је показао виталност митских и фолклорних наратива, њихов парадигмат-

ски значај за потоње облике књижевног стваралаштва. Однос ових облика према митском испитује се кроз процесе демитологизације и ремитологизације који се откривају анализом књижевних архетипова. Мелетински своју концепцију архетипа формира уносећи измене у јунговско поимање. Одбацује идеју наследности архетипа, свођење функције на индивидуацију, истиче њихову социјализацијску улогу. Књижевним архетиповима приступа као првобитним сталним сужејним елементима који су постали део светске књижевности. Овакво поимање архетипа водиће Мелетинског ка проучавању дела књижевности 19. и 20. века. Ново тематско поље у његовим истраживањима може се посматрати и као поље својеврсне провере и потврде уочених еволуционих, генетских процеса и као њихова допуна.

Велике стваралачке енергије, са широким пољем истраживања, Мелетински се не да свести и укалупити у теоријске школе, хуманистичке дисциплине. Он је првенствено фолклорист, али и медијевист, историчар и семиотичар културе, проучавалац руске класике, професор светске књижевности. Фолклору који је ипак примарно подручје његових истраживања приступа са свешћу о једном ширем току културе, па не говори само о њему него и поводом њега, потврђујући сввременост фолклорног стваралаштва. Сматра се утемељитељем упоредно-типолошке фолклористике у Русији. Његова мисао је битно одредила путеве развоја хуманистике, и још увек је жива. Изнова се потврђује разматрањем са различитих становишта. У сећање на Мелетинског у Москви се од 2008. године при Институту за напредна хуманистичка истраживања одржава научна конференција *Читања Мелетинског (Мелетинские чтения)* која није само омаж великом научнику него и својеврстан дијалог с њим. Мелетински је велики утицај имао и на српску фолклористику. Свеобухватност и далекосежност мисли руског проучаваоца потврђује се и његовом присутношћу у радовима наших проучавалаца фолклора различитих усмерења.

Библиографија најзначајнијих радова Мелетинског преведених на српски језик

Монографије

Meletinski, E. M. [1983]. *Poetika mita*. Prev. Jovan Janićijević. Beograd: Nolit.
Мелетински, Јелеазар (1997). *Историјска поетика новеле*. Прев. Радмила Мечанин. Нови Сад: Матица српска.

- Мелетински, Јелеазар (2009). *Увод у историјску поетику епа и романа*. Прев. Радмила Мечанин. Београд: Српска књижевна задруга.
- Мелетински, Јелеазар (2011). *О књижевним архетиповима*. Прев. Радмила Мечанин. Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Мелетински, Јелеазар (2016). *Палеоазијски митолошки еп. Циклус Гаврана*. Прев. Андриј Лаврик. Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Студије и чланци

- Meletinski, E. M. (1982, 2012²). Strukturno-tipološko proučavanje bajke. Prev. Radovan Matijašević. U: Vladimir Prop. *Morfologija bajke*. Beograd: Biblioteka XX vek, 285–337.
- Мелетински, Ј. М. (1982). Питање примене структурно-семиотичког метода у фолклористици. Прев. Радмила Мечанин. *Расковник* 31, 49–67.
- Мелетински, Ј. М. (1985). Перспективе и границе структуралног истраживања фолклора. Прев. с француског Драгана Антонијевић. *Гласник Етнографског института САНУ* 34, 103–113.
- Meletinski, E. M. (1986). Mit i istorijska poetika folklora. Prev. Žaneta Đukić. *Savremenik* 7/8, 46–57.
- Мелетински, Ј. М. (1995). Аналитичка психологија и проблем порекла архетипских сижеа. Прев. Добрило Аранитовић. *Летопис Матице српске* 455, 89–100.
- Мелетински, Ј. М. (1997). Питање савременог схватања духовности. Прев. Радмила Мечанин. *Итака: ревија за књижевност, уметност и мишљење* 1, 21–23.
- Мелетински, Ј. М. (2009). О књижевним архетиповима: о пореклу књижевно-митолошких сижејних архетипова. Прев. Радмила Мечанин. *Летопис Матице српске* 483, 81–144.

МА Дејан Илић

Институт за књижевност и уметност, Београд

Е-пошта: deki.ilic.dejo@gmail.com

Примљено: 10. 10. 2018.

Прихваћено: 10. 11. 2018.